

The Greek Review of Social Research

Vol 92 (1997)

92-93 A'-B'

ΕΠΙΔΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

The Greek Review of Social Research

92-93
A'-B' 1997

ΒΥΡΩΝ ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ
Αθήνα, 1848-1995. Η δημογραφική ανόδωση μιας μητρόπολης

ΒΙΟΛΕΤΤΑ ΧΙΟΝΙΔΟΥ
Ιστορική κριτική αναδρομή της γεννητικότητας στην Ελλάδα.
Η περίπτωση της Μυκόνου, 1859-1959

Α. Ι. ΚΟΝΤΗΣ
Η έρευνα στην Ελλάδα για τον ελληνισμό της διασποράς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΒΟΥΛΑΚΟΣ
Η διαμάχη Habermas-Gadamer και η «θεωρητική στρέψη» της κριτικής θεωρίας

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ
Η συγκρότηση του υποκειμένου μέσω των δομών της γλώσσας και του πολιτισμού

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΚΚΑΛΗ
Ελληνικός κινηματογράφος και αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ, ΕΥΘΑΛΙΑ ΔΗΜΑΡΑ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΟΥΡΑΣ
Εναλλακτικές δραστηριότητες παραγωγής στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της υπαίθρου.

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
Περιβάλλον και οικονομική ανάπτυξη στον αγροτικό χώρο:
Η συμβολή της βιολογικής γεωργίας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΚΑΙΟΣ
Οι κυβερνήσεις Thatcher (1979-90) και το ερώτημα για 'περισσότερο' ή 'λιγότερο' κράτος

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΚΚΕ - ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΔΩΔΟΣ, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΦΕΤΖΗΣ, ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Εκλογές 1996: Διαστάσεις πολιτικής συμπεριφοράς και πολιτικής κουλτούρας

ΕΚΔΟΣΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αθήνα, 1848-1995: η δημογραφική ανάλυση μιας μητρόπολης

Βύρων Κοτζαμάνης

doi: [10.12681/grsr.703](https://doi.org/10.12681/grsr.703)

Copyright © 1997, Βύρων Κοτζαμάνης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Κοτζαμάνης Β. (1997). Αθήνα, 1848-1995: η δημογραφική ανάλυση μιας μητρόπολης. *The Greek Review of Social Research*, 92, 3-30. <https://doi.org/10.12681/grsr.703>

Βύρων Κοτζαμάνης*

ΑΘΗΝΑ, 1848-1995. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΔΥΣΗ ΜΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ¹

Α. 1848-1920: ΤΟ ΔΙΠΟΛΟ ΑΘΗΝΑ-ΠΕΙΡΑΙΑΣ. Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ ΜΙΑΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΛΗΣ

Για έναν περίπου αιώνα, από το 1828 έως το 1920-23, η Ελλάδα αναζητά τα εθνικά της σύνορα και τις διαστάσεις της οικονομίας της μέσα σε μια ταραγμένη ήπειρο. Στη διάρκεια του πρώτου αυτού αιώνα, το δίπολο Αθήνα-Πειραιάς, που θα αποτελέσει τον πυρήνα της μελλοντικής μητρόπολης, αναπτύσσεται σταθερά με σχετικά γρήγορους ρυθμούς. Ανάμεσα στο 1848 και το 1920, ο πληθυσμός του νέου κράτους, με τις διαδοχικές επεκτάσεις των συνόρων, πολλαπλασιάζεται σχεδόν επί 5, ενώ αυτός της Αθήνας επί 15 (Πίνακας 1). Παρ' όλα αυτά, το Αθηναϊκό Συγκρότημα συγκεντρώνει, το 1920, το 9% «μόνον» του συνολικού πληθυσμού της χώρας (έναντι του 3% το 1848). Οι τάσεις συγκέντρωσης του ελληνικού πληθυσμού στον πρώτο αυτόν πυρήνα είναι ήδη εμφανείς, τίποτε όμως δεν επιτρέπει να προβλέψει κανείς τη μελλοντική γιγάντωσή του. Η Πρωτεύουσα με τους 10.000 κατοίκους, στην επανάσταση, είναι ήδη μια βαλκανική μεγαλούπολη το 1920, όταν ο πληθυσμός της ξεπερνά τις 450.000. Μέχρι την οριστική απώλεια της Πόλης, και δευτερευόντως της Σμύρνης, κατέχει τη

---

* Ερευνητής ΕΚΚΕ. Αναπληρωτής Καθηγητής Δημογραφίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

1. Η χαρτογράφηση των δεδομένων έγινε από τον κ. Δ. Πουλακίδα, χωροτάκτη-πολεοδόμο.

μοναδική ιδιότητα του διοικητικού κέντρου του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αποτελεί μια «εν δυνάμει πρωτεύουσα», ο ρόλος της όμως αυτός μοιράζεται με τα εκτός της Ελλάδας κέντρα του Ελληνισμού. Στο εσωτερικό του δίπολου, στη διάρκεια της πρώτης φάσης, που χαρακτηρίζεται από σχετικά αργούς ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού του (1848-1970), οι σχέσεις ανάμεσα στην Αθήνα και τον Πειραιά δεν μεταβάλλονται ριζικά (1/5 - 1/6). Από το 1870 μέχρι το 1889 όμως, οι ρυθμοί αύξησης του Αθηναϊκού Συγκροτήματος επιταχύνονται. Ο αθηναϊκός χώρος αποκτά αναμφισβήτητα υπεροχή έναντι των άλλων ζωτικών κέντρων του νέου βασιλείου (Ερμούπολης και Πάτρας), και ο Πειραιάς αναδεικνύεται σε μεγάλο εμπορικό λιμάνι. Η σχέση ανάμεσα στους δύο δήμους (Πίνακας 2) αλλάζει ελαφρώς υπέρ του δεύτερου (1/2 σχεδόν), ενώ ταυτόχρονα ο αθηναϊκός χώρος διευρύνεται: ήδη 9% του πληθυσμού κατοικεί εκτός των δύο αυτών πυρήνων. Καθίσταται παράλληλα προφανές ότι ο επαπ्लाσιασμός σχεδόν του πληθυσμού (Πίνακας 1) της Πρωτεύουσας, ανάμεσα στο 1870 και το 1920, δεν δύναται να αποδοθεί στο φυσικό ισοζύγιο (γεννήσεις-θάνατοι). Στον αθηναϊκό χώρο συρρέουν Έλληνες τόσο από τον ελλαδικό χώρο, όσο και από περιοχές της άλλοτε κραταιάς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που αποτελεί τον «μεγάλο άρρωστο» των Βαλκανίων. Ήδη από το 1907, εμφανίζεται μια πρώτη ζώνη έλξης γύρω από την Πρωτεύουσα: το 1/3 σχεδόν των κατοίκων της είναι ονομαστικά μέλη άλλων κοινοτήτων, ενώ στις περισσότερες πόλεις η αναλογία αυτή δεν υπερβαίνει το 10-20%. Οι Κυκλάδες, η ανατολική Πελοπόννησος, η Αργολίδα, τα νότια νησιά του Ιονίου και ορισμένοι ορεινοί νομοί της Κεντρικής Ελλάδας αποτελούν μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους τους κύριους τροφοδότες της Αθήνας στον ελλαδικό χώρο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Δείκτες δημογραφικής ανάπτυξης του Αθηναϊκού Συγκροτήματος (1848-1991)

	Πληθυσμός (σε χιλ.)		% Αθήνα/Ελλάδα	Μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης πληθυσμού περιοχής Αθηνών μεταξύ δύο απογραφών (%)	Μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης πληθυσμού Ελλάδος μεταξύ δύο απογραφών (%)
	Ελλάδα	Αθήνα			
1848	987	32	3,1	3,50	
1861	1097	50	4,5	3,90	
1870 (1)	1436	59	4,1	4,80	
1879	1654	90	5,4	5,00	
1889 (2)	2187	149	6,8	2,70	
1896	2434	180	7,3	3,00	
1907	2632	250	9,4	4,60	
1920 (3)	5022	453	9,0	7,30	
1928 (4)	6205	802	12,9	2,80	
1940	7335	1124	15,3	2,00	0,34
1951 (5)	7633	1379	18,1	3,50	0,95
1961	8388	1853	22,1	3,70	0,45
1971	8768	2540	29,0	1,90	1,10
1981	9740	3027	31,1	1,50	0,53
1991	10260	3073	30,0		

Κύρια γεγονότα που επηρέασαν τη δημογραφική εξέλιξη:

- (1) 1864: προσάρτηση Ιονίων νήσων
- (2) 1881: » Θεσσαλίας και Άρτας
- (3) 1913: » Μακεδονίας, Ηπείρου, Ανατολικού Αιγαίου
- 1920: » και Δυτικής Θράκης
- (4) 1923: επαναπατριsmός προσφύγων Μ. Ασίας
- (5) 1947: προσάρτηση Δωδεκανήσου

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εξέλιξη του πληθυσμού των Δήμων Αθηναίων και Πειραιώς (1848-1920)

Έτη	Αθήνα (1)	Πειραιώς (2)	Σύνολο	(2)/(1)
1848	26256	5279	31535	0,20
1849	26197	5328	31525	0,20
1850	25331	5286	30617	0,21
1851	24754	5247	30001	0,21
1852	24345	5252	29597	0,22
1853	30559	5472	36031	0,18
1854	30520	5354	35874	0,18
1855	31298	5389	36687	0,17
1856	33136	6057	39193	0,18
1861	42972	6452	49424	0,15
1870	48107	11047	59154	0,23
1879	68677	21618	90295	0,31
1889	114355	34569	148924	0,30
1896	128735	51020	179755	0,40
1907	175430	74580	250010	0,43
1920	292876	133482	426358	0,46

Β. 1920-1940: Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ-ΜΕΣΟΠΟ-
ΛΕΜΟΣ: Η ΑΠΑΡΧΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΗΣ
ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΣΕ ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΧΩΡΑ

Η εγκατάσταση περίπου 1.250.000 προσφύγων στη χώρα μας μετά τη μικρασιατική καταστροφή θα αλλάξει ριζικά το δημογραφικό χάρτη της Ελλάδας. 603.000 από αυτούς θα εγκατασταθούν στα αστικά κέντρα και 246.000 (33,2%) στον αθηναϊκό χώρο. Στην Πρωτεύουσα, που έχει αναδειχθεί ήδη σε πόλη μεταναστών (280.000 στην απογραφή του 1928), οι «γηγενείς» αποτελούν μικρή μειοψηφία (γύρω στις 200.000 ή το 28%).

Οι πρόσφυγες ελαφρώς μόνον υπολείπονται των μεταναστών (230.000 στην Αθήνα και τον Πειραιά συνολικά), και αποτελούν το 28% και 40% του πληθυσμού των δύο αυτών δήμων (Πίνακας 3). Τα «κενά» στο χάρτη καλύπτονται προοδευτικά χάρη στους προσφυγικούς οικισμούς, και η ενοποίηση του αθηναϊκού χώρου προχωρά με ταχύτατους πλέον ρυθμούς.

Βασικά κριτήρια της χωροθέτησης των προσφυγικών οικισμών αποτελούν η προσφορά φτηνής εργατικής δύναμης στις βιομηχανίες-βιοτεχνίες της Αθήνας και του Πειραιά, παράλληλα με την κοινωνική τους απομόνωση (ανάγκη διατήρησης «ομοιογενούς κοινωνικού περιβάλλοντος») και τις διαφοροποιημένες ήδη τιμές αστικής και περιαστικής γης. Αν ο πρώτος παράγοντας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον Πειραιά και στη γύρω περιοχή του (βλ. Ταύρος, Νέα Σφαγεία και Ρουφ), όπου συγκεντρώθηκε το ήμισυ σχεδόν των προσφύγων, τα υπάρχοντα κενά, οι τιμές γης και η αναγκαιότητα «ομοιογένειας» έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στη χωροθέτηση των προσφυγικών οικισμών στα νότια της Αθήνας (Καισαριανή και Βύρωνας) όπως και στα ανατολικά - βορειοανατολικά της (Ν. Σμύρνη, Ν. Χαλκηδόνα, Ν. Ιωνία, Ν. Φιλαδέλφεια, Ν. Ηράκλειο). Παράλληλα, δίπλα στους επίσημους προσφυγικούς οικισμούς, δημιουργείται μια ολόκληρη κατηγορία αυθαίρετων συγκεντρώσεων, ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένων (Δουργούτη, Ν. Κόσμος, Πολύγωνο στο Πεδίο του Άρεως, Ποδονίφτης, Πικροδάφνη κ.λπ.). Η αυτοστέγαση και η αυθαίρετη δόμηση αναπτύσσονται ταχύτατα στην περίοδο 1928-1940, λύνοντας, αφ' ενός, τα προβλήματα των προσφύγων εκείνων στους οποίους δεν παραχωρήθηκαν κατοικίες και, αφ' ετέρου, των εσωτερικών μεταναστών που συνεχίζουν να συρρέουν στην Πρωτεύουσα. Αν και

συνολικά ο ρυθμός αύξησης του αστικού πληθυσμού ανάμεσα στο 1928 και το 1940 ελαφρώς μόνον υπερβαίνει αυτόν του συνολικού πληθυσμού της χώρας, το αθηναϊκό πολεοδομικό συγκρότημα αυξάνεται ταχύτατα (+40%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατανομή του πληθυσμού του Αθηναϊκού Συγκροτήματος
κατά την απογραφή του 1928

	Πληθυσμός (0.000)				Ποσοστιαία κατανομή (%)		
	Σύνολο	Γηγενείς	Μετα- νάστες	Πρόσφυ- γες	Γηγενείς	Μετα- νάστες	Πρόσφυ- γες
Αθήνα	459,21	131,81	198,02	129,38	28,70	43,10	28,20
Πειραιάς	251,66	68,86	81,62	101,96	27,60	32,40	40,00
Πόλεις > 20.000 κατ.					35,00	33,30	31,70

Οι πληθυσμιακοί χάρτες της Πρωτεύουσας, το 1920, 1928 και 1940, παρουσιάζουν σημαντικές μεταβολές. Κατ' αρχάς, το 1920, η περιφερειακή ζώνη είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Μεταξύ Αθηνών και Πειραιώς, τέσσερις μόνον κοινότητες (Καλλιθέα, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Μοσχάτο και Ν. Φάληρο) συγκεντρώνουν κάποιους πληθυσμούς, ενώ στα βόρεια, το Χαλάνδρι, η Κηφισιά και το Μαρούσι αποτελούν κατοικημένα χωριά. Το 1928 (βλέπε Πίνακα 4 και Χάρτη 1), με την εγκατάσταση των προσφύγων, το τοπίο αλλάζει ριζικά: νέες συνοικίες εμφανίζονται, περικλείοντας πλέον τελείως τους δύο ιστορικούς δήμους. Ανάμεσα στο 1928 και το 1940, τα μεγάλα κενά του 1920 δεν υπάρχουν πλέον. Ο χώρος έχει κατ' αρχάς πληθυσμιακά και οικιστικά σχεδόν ενοποιηθεί και το Αθηναϊκό Συγκρότημα συγκεντρώνει 1.120.000 κατοίκους. Μια μεγάλη πρωτεύουσα σε μια μικρή χώρα αναδύεται ήδη: το 15,3% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας (7.335.000 άτομα) καταγράφεται στην απογραφή του 1940 στο Αθηναϊκό Συγκρότημα, έναντι του 9% 12 μόλις χρόνια πριν. Τα νοτιοανατολικά και δυτικά τμήματα του συγκροτήματος αυτού έχουν σαφώς ταχύτατους ρυθμούς ανάπτυξης (βλέπε Χάρτη 2). Η εσωτερική μετανάστευση και η εγκατάσταση των τελευταίων προσφύγων, που συνεχίζεται σε ορισμένες περιοχές και μετά το 1928, οδηγούν σε αυξήσεις της τάξης του 150 έως 750%, ανάμεσα στο 1928 και το 1940, του πληθυσμού συνοικιών όπως το Χαϊδάρι, το Αιγάλεω, το Περιστέρι, ο Κορυδαλλός, το Πέραμα, το Κερατσίνι και οι Αγ. Ανάργυροι, στα δυτικά, η Αγ. Παρασκευή, η Πεύκη, τα Μελίσια και η Εκάλη

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Εξέλιξη του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του Αθηναϊκού Συγκροτήματος, 1920 - 1940 (απόλυτες τιμές και ποσοστιαίες αυξήσεις)

	1920	1928	1940	1920-1928	1928-1940
Σύνολο	451283	789110	1117792		
Δ. Αθηναίων	292876	384731	481225	31,36	25,08
Δ. Αγίας Βαρβάρας	33				
Δ. Αγίας Παρασκευής		512	3557		594,73
Δ. Αγίου Δημητρίου	749				
Δ. Αγίων Αναργύρων		1057	4642		339,17
Δ. Αιγάλεω	147	2149	17686	1361,90	722,99
Δ. Αλίμου					
Δ. Αμαρουσίου	3450	7567	9565	119,33	26,40
Δ. Αργυρουπόλεως	32		192		
Δ. Βύρωνος		7723	25482		229,95
Δ. Γαλατσίου	319				
Δ. Γλυφάδας	173	1691	3148	877,46	86,16
Δ. Λάφνης	177	1924	14608	987,01	659,25
Δ. Ζωγράφου			6551		
Δ. Ηλιουπόλεως	61	569	3911	832,79	587,35
Δ. Ηρακλείου	341	2931	3457	759,53	17,95
Δ. Καισαριανής	11	15357	20151	139509,09	31,22
Δ. Καλλιθέας	4940	29446	36572	496,07	24,20
Δ. Καματερού	378	388	560	2,65	44,33
Δ. Κηφισιάς	3385	7183	14201	112,20	97,70
Δ. Μεταμορφώσεως	972	1204	2039	23,87	69,35
Δ. Μοσχάτου	1704	6031	10348	253,93	71,58
Δ. Νέας Ιωνίας	79	16382	27775	20636,71	69,55
Δ. Νέας Σμύρνης		210	15114		7097,14
Δ. Νέας Φιλαδέλφειας	110	6337	8871	5660,91	39,99
Δ. Νέων Λιωσίων	1121		3980		
Δ. Παλαιού Φαλήρου	2303	7110	9087	208,73	27,81
Δ. Περιστερίου	123	7268	21537	5808,94	196,33
Δ. Πιτρουπόλεως			641		
Δ. Ταύρου		6207	12157		95,86
Δ. Υμηττού		4100	6799		65,83
Δ. Χαϊδαρίου	551	848	5868	53,90	591,98
Δ. Χαλανδρίου	1897	6596	11297	247,71	71,27
Δ. Χολαργού			1054		
Δ. Βούλας	31	227	1471	632,26	548,02
Δ. Βουλιαγμένης	59	151	694	155,93	359,60
Δ. Βριλησίων			305		
Κ. Εκάλης		206	708		243,69
Δ. Ελληνικού	60	875	3441	1358,33	293,26
Κ. Λυκόβρυσης		121	205		69,42
Δ. Μελισσίων		204	1422		597,06
Δ. Νέας Ερυθραίας					
Κ. Νέας Πεντέλης			543		
Δ. Νέας Χαλκηδόνας		3250	2805		-13,69
Δ. Νέου Ψυχικού			191		

(συνεχίζεται)

Δ. Παπάγου					
Κ. Πεντέλης	98	602	1402	514,29	132,89
Κ. Πεύκης		186	1552		734,41
Δ. Φιλοθέης			1173		
Δ. Ψυχικού	64	390	2377	509,38	509,49
Δ. Πειραιώς	133482	192877	186542	44,50	-3,28
Δ. Αγ. Ιωάννη Ρέντη	1457	3289	4183	125,74	27,18
Δ. Δραπετσώνας		17652	18784		6,41
Δ. Κερατσινίου		7598	36358		378,52
Δ. Κορυδαλλού	78	2429	9690	3014,10	298,93
Δ. Νίκαιας		33201	59552		79,37
Δ. Περάματος	22	331	1462	1404,55	341,69
Δ. Βάρης			857		

στα βορειοανατολικά, ο Βύρωνας και η Ηλιούπολη, ανατολικά του δήμου Αθήνας, η Βούλα και η Βουλιαγμένη, στα νοτιοανατολικά του Αθηναϊκού Συγκροτήματος. Ακραία περίπτωση αποτελεί την ίδια περίοδο (1928-1940) η Ν. Σμύρνη, που εποίκιστηκε αργότερα από τους άλλους προσφυγικούς οικισμούς, όπου και καταγράφεται ποσοστό αύξησης του πληθυσμού κατά 7.100%).

Γ. 1940-1981: Η ΑΣΥΜΜΕΤΡΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ Η ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΑΠΟΓΕΙΩΣΗ. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ

Η κατοχή και ο εμφύλιος θα αλλάξουν ριζικά ακόμη μια φορά τον δημογραφικό και κοινωνικό χάρτη της χώρας. Οι σημαντικότερες μετακινήσεις καταγράφονται στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας 1940-1950 ιδιαίτερα στον κεντρικό ηπειρωτικό χώρο. Αν και η συνολική αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας, παρά την προσάρτηση της Δωδεκανήσου, είναι ασήμαντη (+173.000, μόλις 2,3%), ορισμένα αστικά κέντρα αναπτύσσονται ταχύτατα (Ιωάννινα, Κατερίνη, Λαμία, Άρτα), ο δε αστικός πληθυσμός αυξάνεται κατά 460.000. Η κατοχή και ο εμφύλιος ουδαμώς επιβραδύνουν επομένως την αστικοποίηση· αντιθέτως δε, την επιταχύνουν. Η περίοδος 1928-1940 φαίνεται πλέον σαν μια μικρή παρένθεση στη διαδικασία όξυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων της σύγχρονης Ελλάδας. Το ΠΣ Πρωτεύουσας, αν και χαρακτηρίζεται στην ενδεκαετία 1940-1951 από τους μικρότερους καταγραφόμενους μέσους ετήσιους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού κατά την πρώτη εκατονταετία (μόλις 19%), αυξάνει το ειδικό του βάρος, συγκε-

ντρώνοντας το 18% του συνολικού πληθυσμού της χώρας το 1951 (Πίνακας 1).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σημαντικά διαφοροποιημένες τάσεις στο εσωτερικό του Αθηναϊκού Συγκροτήματος: η τάση προς επέκταση είναι σαφώς φυγόκεντρη. Οι περιφερειακές συνοικίες, ιδίως δε οι πιο απομακρυσμένες από το κέντρο, όπου συρρέουν οι πρόσφυγες βασικά του εμφυλίου, χαρακτηρίζονται από ταχύτατους ρυθμούς αύξησης, σαφώς υψηλότερους του μέσου όρου (22%), ενώ, αντιθέτως, τα κοντινότερα προς το κέντρο προάστια αναπτύσσονται με βραδύτερους ρυθμούς (βλέπε Χάρτη 3). Ταυτόχρονα, τέσσερις κοινότητες σημειώνουν για πρώτη φορά αρνητικούς ρυθμούς (Δραπετσώνα, Κηφισιά, Πεντέλη και Ελληνικό), ο Πειραιάς έχει σταθεροποιημένο πληθυσμό, ενώ το Ν. Ψυχικό από χωριό 191 κατοίκων εκτινάσσεται στους 3.305 (αύξηση 1.630%).

Οι δύο επόμενες δεκαετίες (1951-1961, 1961-1971) θα σηματοδέψουν την πληθυσμιακή απογείωση της Πρωτεύουσας. Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης (γύρω στο 3,5% ετησίως) θα οδηγήσουν στο διπλασιασμό σχεδόν τον πληθυσμό του ΠΣ (1,379 εκατομ. το 1951, 2,540 το 1971). Η Πρωτεύουσα θα αυξήσει ακόμη περισσότερο το ειδικό της βάρος, συγκεντρώνοντας σχεδόν το 29% του συνολικού πληθυσμού το 1971 έναντι του 15,3% τριάντα χρόνια πριν (και το 55% του αστικού πληθυσμού έναντι του 48%, αντίστοιχα). Η εσωτερική και η εξωτερική μετανάστευση στην ίδια περίοδο θα πάρουν νέες διαστάσεις, και η αστικοποίηση θα επιταχυνθεί σημαντικά (ο αστικός πληθυσμός από 33% το 1940 θα περάσει στο 53% το 1971).

Ανάμεσα στο 1951 και το 1961, στο εσωτερικό του ΠΣ, είκοσι κοινότητες θα διπλασιάσουν τουλάχιστον τον πληθυσμό τους, ενώ μόνον τρεις θα σημειώσουν αρνητική εξέλιξη (Πειραιάς, Βουλιαγμένη, Δραπετσώνα). Οι σημαντικότερες αυξήσεις συναντώνται την πρώτη αυτή μεταπολεμική δεκαετία σε δύο συμπαγείς ομάδες δήμων και κοινοτήτων: βορειοδυτικά (Καματερό, Ν. Λιόσια, Πετρούπολη) και νότια (Αγ. Δημήτριος, Ηλιούπολη, Αργυρούπολη και Καλαμάκι). Διαπιστώνουμε παράλληλα ότι, ανάμεσα στους δήμους που διπλασιάζουν ή τριπλασιάζουν τον πληθυσμό τους (ας υπενθυμίσουμε ότι το μέσο ποσοστό αύξησης είναι «μόλις» 34%), οι περισσότεροι βρίσκονται στο δυτικό και βορειοδυτικό τμήμα του ΠΣ (βλ. Χάρτη 4). Οι ομοδημότες στην απογραφή του 1961 μόλις ξεπερνούν πλέον το 55% του πραγματικού πληθυσμού. Εάν ληφθούν υπόψη και οι πρόσφυγες, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι ομοδημότες, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυρισθούμε ότι οριακά

ένας στους τέσσερις κατοίκους γεννήθηκε και ζει το 1961 στο ΠΣΠ. Η πόλη αποτελείται βασικά από εσωτερικούς μετανάστες και πρόσφυγες.

Η επόμενη δεκαετία (1961-1971) χαρακτηρίζεται από ακόμη ταχύτερους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού (+38%). Ο Πειραιάς και η ευρύτερη περιοχή του (Δραπετσώνα, Κερατσίνι, Νίκαια) παρουσιάζουν μικρή θετική αύξηση, ουσιαστικά όμως δεν αποτελούν πλέον πόλους έλξης για τους εσωτερικούς μετανάστες. Ο κεντρικός νοητός άξονας που διαπερνά το ΠΣΠ με κατεύθυνση από ΝΔ προς ΒΑ παρουσιάζει ποσοστιαίες αυξήσεις γύρω από το μέσο όρο (Χάρτης 5). Με σπάνιες εξαιρέσεις (Πεντέλη, Παπάγος, Καισαριανή, Βύρωνας και Βούλα), οι δήμοι και οι κοινότητες που βρίσκονται στα ανατολικά του άξονα αυτού παρουσιάζουν σημαντικές αυξήσεις (50 έως 250%).

Στα δυτικά του ΠΣΠ, οι κεντρικοί πυρήνες έλξης που αναδείχθηκαν βασικά στην προηγούμενη δεκαετία (Κορυδαλλός, Χαϊδάρι, Αγ. Βαρβάρα, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Ν. Λιόσια, Ηλιούπολη, Καματερό, Μεταμόρφωση, Λυκόβρυση, Ηράκλειο) συνεχίζουν να προσελκύουν τους εσωτερικούς μετανάστες, έχοντας και αυτοί σαφώς υψηλότερες του μέσου όρου αυξήσεις (από 50 έως 200%). Όμως, ήδη μια τάση για μετατόπιση του κέντρου βάρους προς τις ΝΑ και ΒΑ περιοχές αρχίζει να διαφαίνεται...

Η απογείωση της Πρωτεύουσας έχει πλέον συντελεσθεί: Το 1971 στο ΠΣΠ (2,5 εκατομ. κάτοικοι) έχουν ήδη συγκεντρωθεί οι 3 στους 10 Νεοέλληνες. Στην επόμενη δεκαετία οι ρυθμοί αύξησης θα συρρικνωθούν σημαντικά (+19% «μόνον», έναντι 22,34 και 38% το 1940-1951, 1951-61 και 1961-71, αντίστοιχα). Συνεχίζουν όμως να είναι σχεδόν οι διπλάσιοι από αυτούς που προσμετρώνται στο σύνολο της χώρας (+11%).

Η Πρωτεύουσα συνεχίζει να ελκύει, παρ' όλα τα προβλήματα που ήδη αναδύονται.

Παράλληλα, μια αναδιανομή του πληθυσμού με μετακινήσεις στο εσωτερικό του ΠΣ διαφαίνεται ήδη: ιδιαίτερες αυξήσεις καταγράφονται στις ΝΑ περιοχές που βρίσκονται στη θάλασσα και στους ΒΑ δήμους και κοινότητες (Χάρτης 6). Ο κορεσμός του κέντρου ωθεί όσους έχουν την οικονομική φερεγγυότητα (και βασικά τα νέα ανερχόμενα οικονομικά ζευγάρια) να μετακινηθούν προοδευτικά προς τις ανατολικές συνοικίες. Οι δύο ιστορικοί δήμοι, αλλά και οι εργατικοί-προσφυγικοί, παρουσιάζουν σχετική

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Εξέλιξη του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του Π.Σ.Π., 1940 - 1991

	1940	1951	1961	1971	1981	1991
Π.Σ.Π.	1117792	1376202	1848179	2542349	3038245	3072922
Δ. Αθηναίων	481225	555484	627564	867023	885737	772072
Δ. Αγίας Βαρβάρας		3481	13726	26409	29259	28706
Δ. Αγίας Παρασκευής	3557	6977	12122	18345	32904	47463
Δ. Αγίου Δημητρίου		4621	21365	40968	51421	57574
Δ. Αγίων Αναργύρων	4642	8416	18448	26094	30320	30739
Δ. Αιγάλεω	17686	29464	57840	79961	81906	78563
Δ. Αλίμου		5703	8383	18102	27036	32024
Δ. Αμαρουσίου	9565	14312	20135	27112	48151	64092
Δ. Αργυρούπολεως	192	425	4021	13956	26108	31530
Δ. Βύρωνος	25482	31588	39079	47335	57880	58523
Δ. Γαλατσίου		9600	13743	27240	50096	57230
Δ. Γλυφάδας	3148	8256	12361	23449	44018	63306
Δ. Λάφνης	14608	17342	23747	26608	26887	24152
Δ. Ζωγράφου	6551	16208	27185	56722	84548	80492
Δ. Ηλιούπολεως	3911	8052	27638	49215	69560	75037
Δ. Ηρακλείου	3457	5360	12228	24302	37833	42905
Δ. Καισαριανής	20151	22093	23733	26915	28972	26803
Δ. Καλλιθέας	36572	46986	54720	82438	117319	114233
Δ. Καματερού	560	783	3304	11382	15593	17410
Δ. Κηφισιάς	14201	13124	14193	20082	31876	39166
Δ. Μεταμορφώσεως	2039	2807	7952	16880	17840	21052
Δ. Μοσχάτου	10348	12905	18536	22138	21138	22039
Δ. Νέας Ιωνίας	27775	33821	48149	54906	59202	60635
Δ. Νέας Σμύρνης	15114	22084	32856	42512	67408	69749
Δ. Νέας Φιλαδέλφειας	8871	10187	15564	19639	25320	25261
Δ. Νέων Λιοσίων	3980	5460	31810	56217	72427	78326
Δ. Παλαιού Φαλήρου	9087	12894	22157	35066	53273	61371
Δ. Περιστερίου	21537	35733	79335	118413	140858	137288
Δ. Πετρούπολεως	641	1612	8520	18631	27902	38278
Δ. Ταύρου	12157	15013	15363	15795	16514	15456
Δ. Υμηττού	6799	8968	12193	13717	12491	11671
Δ. Χαϊδαρίου	5868	13773	24002	38121	47396	47437
Δ. Χαλανδρίου	11297	15092	25774	35944	54320	66285
Δ. Χολαργού	1054	2775	7637	14904	31703	33691
Δ. Βούλας	1471	2106	3864	5575	10539	17998
Δ. Βουλιαγμένης	694	1674	1621	1469	2743	3450
Δ. Βριλησίων	305	1224	2352	3841	7587	16571
Κ. Εκάλης	708	817	1057	1292	2319	4081
Δ. Ελληνικού	3441	2773	4631	8855	11498	13517
Κ. Λυκόβρυσης	205	599	1502	3213	4437	5965
Δ. Μελισσίων	1422	2525	3348	5374	8639	13469
Δ. Νέας Ερυθραίας		4225	6134	7583	10100	12993
Κ. Νέας Πεντέλης	543	811	1181	1453	2723	4332
Δ. Νέας Χαλκηδόνος	2805	3504	6695	8768	10533	9953
Δ. Νέου Ψυχικού	191	3305	7560	9139	11467	12023

(συνεχίζεται)

Δ. Παπάγου		-	6000	8083	12553	13974
Κ. Πεντέλης	1402	1289	1794	1871	2286	3197
Κ. Πεύκης	1552	2323	3763	4906	10863	17987
Δ. Φιλοθέης	1173	1538	3088	4087	6749	8396
Δ. Ψυχικού	2377	3707	7209	9053	10775	10592
Δ. Πειραιώς	186542	186088	183957	187458	196389	182671
Δ. Αγ. Ιωάννη Ρέντη	4183	5375	11204	17560	16276	14218
Δ. Δραπετσώνας	18784	17568	14103	14586	14767	13094
Δ. Κερατσινίου	36358	40179	61673	67672	74179	71982
Δ. Κορυδαλλού	9690	15125	30859	47335	61313	63184
Δ. Νίκαιας	59552	72176	83266	86269	90368	87597
Δ. Πέραματος	1462	4900	14694	18258	23012	24119
Δ. Βάρης	857	972	1241	2108	4211	8488
Δ. Γέρακα					6703	8512

σταθερότητα (πολύ μικρή θετική αύξηση), ενώ τρεις ενότητες χάνουν πληθυσμό (Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Μοσχάτο, Υμηττός). Οι τάσεις για μεταφορά του πληθυσμιακού κέντρου βάρους από το κέντρο στην περιφέρεια, που θα σημαδέψει την επόμενη περίοδο, εμφανίζονται καθαρά στο χάρτη.

Δ. 1981-1955: Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΙΑΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΟΥ ΒΑΡΟΥΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΒΑ ΚΑΙ ΝΑ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Οι ήδη από την περίοδο 1971-1981 εκδηλωθείσες φυγόκεντρες τάσεις επιβεβαιώνονται στη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας. Η τελευταία απογραφή του πληθυσμού μάς επιτρέπει να έχουμε μια σαφή εικόνα των ενδο-πολεοδομικών μετακινήσεων που χαρακτηρίζουν σχεδόν αποκλειστικά την περίοδο αυτή. Η μέση αύξηση του πληθυσμού επιβραδύνεται μεν σημαντικά (μόλις + 1,5%), οι διακυμάνσεις όμως γύρω από τον μέσο αυτόν όρο είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Για πρώτη φορά το 1/4 σχεδόν των ενοτήτων του ΠΣ χάνει πληθυσμό (18 στις 60). Στην ομάδα αυτή, εκτός από τους δύο ιστορικούς δήμους, εντάσσονται το Αιγάλεω, η Αγ. Βαρβάρα, η Λάφυη, ο Ζωγράφος, η Καισαριανή, η Καλλιθέα, ο Ταύρος, το Περιστερί, ο Υμηττός, η Ν. Χαλκηδόνα, ο Αγ. Ιωάννης Ρέντης, η Δραπετσώνα, το Κερατσίνι και η Νίκαια, ενώ η Ν. Φιλαδέλφεια, η Αγ. Βαρβάρα και το Ψυχικό παρουσιάζουν στασιμότητα (ανεπαίσητη μείωση). Όλοι σχεδόν οι κεντρικοί δήμοι που γειτνιάζουν με την Αθήνα και τον Πειραιά χάνουν πληθυσμό. Στον αντίποδα, ιδιαίτερα μεγάλες αυξήσεις εντοπίζονται στη ΝΑ και ιδιαίτερα στη ΒΑ ζώνη (βλ. Χάρτη 7).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣΠ ανά-
μεσα στις διαδοχικές απογραφές, 1940-1991

	1940-1951	1951-1961	1961-1971	1971-1981	1981-1991
ΠΣΠ	21,85	33,86	37,56	19,24	1,14
Δ. Αθηναίων	15,43	12,98	38,16	2,16	-12,83
Δ. Αγίας Βαρβάρας		294,31	92,40	10,79	-1,89
Δ. Αγίας Παρασκευής	96,15	73,74	51,34	79,36	44,25
Δ. Αγίου Δημητρίου		362,35	91,75	25,52	11,97
Δ. Αγίων Αναργύρων	81,30	119,20	41,45	16,20	1,38
Δ. Αιγάλεω	66,60	96,31	38,25	2,43	-4,08
Δ. Αλίμου		46,99	115,94	49,35	18,45
Δ. Αμαρουσίου	49,63	40,69	34,65	77,60	33,11
Δ. Αργυροπόλεως	121,35	846,12	247,08	87,07	20,77
Δ. Βύρωνος	23,96	23,71	21,13	22,28	1,11
Δ. Γαλατσίου		43,16	98,21	83,91	14,24
Δ. Γλυφάδας	162,26	49,72	89,70	87,72	43,82
Δ. Δάφνης	18,72	36,93	12,05	1,05	-10,17
Δ. Ζωγράφου	147,41	67,73	108,65	49,06	-4,80
Δ. Ηλιουπόλεως	105,88	243,24	78,07	41,34	7,87
Δ. Ηρακλείου	55,05	128,13	98,74	55,68	13,41
Δ. Καισαριανής	9,64	7,42	13,41	7,64	-7,49
Δ. Καλλιθέας	28,48	16,46	50,65	42,31	-2,63
Δ. Καματερού	39,82	321,97	244,49	37,00	11,65
Δ. Κηφισιάς	-7,58	8,15	41,49	58,73	22,87
Δ. Μεταμορφώσεως	37,67	183,29	112,27	5,69	18,00
Δ. Μοσχάτου	24,71	43,63	19,43	-4,52	4,26
Δ. Νέας Ιωνίας	21,77	42,36	14,03	7,82	2,42
Δ. Νέας Σμύρνης	46,12	48,78	29,39	58,56	3,47
Δ. Νέας Φιλαδέλφειας	14,83	52,78	26,18	28,93	-0,23
Δ. Νέων Λιτσιών	37,19	482,60	76,73	28,83	8,14
Δ. Παλαιού Φαλήρου	41,90	71,84	58,26	51,92	15,20
Δ. Περιστερίου	65,91	122,02	49,26	18,95	-2,53
Δ. Πετρούπολεως	151,48	428,54	118,67	49,76	37,19
Δ. Ταύρου	23,49	2,33	2,81	4,55	-6,41
Δ. Υμηττού	31,90	35,96	12,50	-8,94	-6,56
Δ. Χαϊδαρίου	134,71	74,27	58,82	24,33	0,09
Δ. Χαλανδρίου	33,59	70,78	39,46	51,12	22,03
Δ. Χολαργού	163,28	175,21	95,16	112,71	6,27
Δ. Βούλας	43,17	83,48	44,28	89,04	70,78
Δ. Βουλιαγμένης	141,21	-3,17	-9,38	86,73	25,77
Δ. Βριλησίων	301,31	92,16	63,31	97,53	118,41
Κ. Εκάλης	15,40	29,38	22,23	79,49	75,98
Δ. Ελληνικού	-19,41	67,00	91,21	29,85	17,56
Κ. Λυκόβρυσης	192,20	150,75	113,91	38,10	34,44
Δ. Μελισσίων	77,57	32,59	60,51	60,76	55,91
Δ. Νέας Ερυθραίας		45,18	23,62	33,19	28,64
Κ. Νέας Πεντέλης	49,36	45,62	23,03	87,41	59,09
Δ. Νέας Χαλκηδόνας	24,92	91,07	30,96	20,13	-5,51
Δ. Νέου Ψυχικού	1630,37	128,74	20,89	25,47	4,85

Δ. Παπάγου			34,72	55,30	11,32
Κ. Πεντέλης	-8,06	39,18	4,29	22,18	39,85
Κ. Πεύκης	49,68	61,99	30,37	121,42	65,58
Δ. Φιλοθέης	31,12	100,78	32,35	65,13	24,40
Δ. Ψυχικού	55,95	94,47	25,58	19,02	-1,70
Δ. Πειραιώς	41,23	-1,15	1,90	4,76	-6,99
Δ. Αγ. Ιωάννη Ρέντη	28,50	108,45	56,73	-7,31	-12,64
Δ. Δραπετσώνας	-6,47	-19,72	3,42	1,24	-11,33
Δ. Κερατσινίου	10,51	53,50	9,73	9,62	-2,96
Δ. Κορυδαλλού	56,09	104,03	53,39	29,53	3,05
Δ. Νίκαιας	21,20	15,37	3,61	4,75	-3,07
Δ. Περάματος	235,16	199,88	24,25	26,04	4,81
Δ. Βάρης	13,42	27,67	69,86	99,76	101,57

Η Αθήνα που ζούμε, με τα 3,1 εκατομ. κατοίκων της, έχει αναδειχθεί σε μια ευρωπαϊκή ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένη μητρόπολη (Πίνακας 7), με συσσωρευμένα οικιστικά, οικολογικά και πολεοδομικά προβλήματα. Ο πολλαπλασιασμός του πληθυσμού της επί 2,3 τα τελευταία 40 χρόνια (1951-1991) οδήγησε σε πληθυσμιακές πυκνότητες το 1991 που τείνουν να είναι από τις υψηλότερες στην Ευρώπη: αν το 1951 μόνον στον Πειραιά, τη Νίκαια, τη Δραπετσώνα, τη Λάφνη και το Δήμο Αθηναίων κατεγράφευτο άνω των 10.000 κατ./τετραγωνικό χιλιόμετρο, το 1991 σε 17 δήμους του ΠΣΠ, που καταλαμβάνουν το 24% της συνολικής επιφάνειας του Συγκροτήματος και συγκεντρώνουν το 60% σχεδόν του πληθυσμού του, καταγράφονται πυκνότητες που υπερβαίνουν το όριο αυτό (ενώ σε πέντε εξ αυτών -Αθηναίων, Λάφνης, Καλλιθέας, Ν. Σμύρνης και Πειραιώς- οι πυκνότητες υπερβαίνουν ακόμη και τους 15.000 κατ./τ.χ.). Στον αντίποδα, οι δήμοι και κοινότητες με πυκνότητες κάτω των 1000 κατοίκων/τ.χ. έχουν περιορισθεί από 25 το 1951 σε 4 μόνον το 1991 (Χάρτες 8 και 9).

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι οι σημαντικές πληθυσμιακές ανακατατάξεις που περιγράψαμε προηγουμένως συνοδεύονται και από τις προς βορά και ανατολή μετακινήσεις που χαρακτηρίζουν κύρια τη δεκαετία 1981-1991 (και δευτερευόντως την περίοδο 1971-1981). Η μετακίνηση αυτή του κέντρου βάρους γίνεται εμφανέστερη αν εξετάσουμε και τις μεταβολές του πληθυσμού των δήμων και κοινοτήτων που δεν ανήκουν διοικητικά στο ΠΣ, αλλά βρίσκονται στην προέκταση των δύο αυτών αξόνων. Έτσι, αν και το ΠΣΠ ελάχιστα αυξάνει τον πληθυσμό του την τελευταία δεκαετία (μόλις κατά 50.000), οι όμορες του Συγκροτήματος

περιοχές αναπτύσσονται πληθυσμιακά ταχύτατα, απορροφώντας πλέον την πλειονότητα των εσωτερικών μεταναστών που κατευθύνονται προς τη μητρόπολη: ο πληθυσμός της διοικητικής διαίρεσης «υπόλοιπο Ν. Αττικής» αυξάνεται κατά 32% ανάμεσα στο 1981 και το 1991 (2,9%, 15,7%, 25,5% και 32,8%, αντίστοιχα, τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες). Ως αποτέλεσμα των προηγούμενων διαφοροποιήσεων έχουμε και την προοδευτική αλλαγή του λόγου: πληθυσμός ΠΣΠ/πληθυσμό του υπόλοιπου Ν. Αττικής (8,9 το 1981, 6,8 το 1991).

Παράλληλα, οικιστικά και οικονομικά το λεκανοπέδιο ενοποιείται. Οι όμορες του Συγκροτήματος περιοχές αποτελούν οργανικό τμήμα των λειτουργιών του και αναπτύσσονται σαν δορυφορικά αστικά κέντρα. Τείνουμε επομένως προς τη διαμόρφωση μιας ευρύτερης μητροπολιτικής περιοχής με κεντρικό πυρήνα το ΠΣΠ.

Στα 2,56% του ελληνικού εδάφους συγκεντρώνεται, μετά το 1981, το 35% σχεδόν του πληθυσμού της χώρας. Η σχέση του πληθυσμού του συνόλου Ελλάδος προς τον πληθυσμό του Νομού Αττικής μεταβάλλεται ριζικά στη διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας: αν το 1940 ήταν 5,7, το 1991 είναι 2,9 (Πίνακας 4). Ο όρος «μητροπολιτική συγκέντρωση» αδόκιμα πλέον αναφέρεται μόνον στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας, και τα υπάρχοντα διοικητικά όρια που λαμβάνουμε υπόψη, για να περιγράψουμε και αξιολογήσουμε, π.χ., τις δημογραφικές εξελίξεις, θέτουν εμπόδια στην κατανόηση και ερμηνεία των οικονομικών και κοινωνικών μηχανισμών που οδηγούν στη συγκέντρωση του πληθυσμού στο χώρο. Αν ληφθούν υπόψη τα προαναφερθέντα, τείνουμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο πολωτικός χαρακτήρας της ανάπτυξης δεν έχει μπει ακόμη σε μια σαφή και οριστική διαδικασία αναιρέσης στη χώρα μας, όπως ήλπιζαν – ή προέβλεπαν – ορισμένοι.

Αντιθέτως, μάλιστα, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις που δημιουργούν έντονες ανησυχίες για την επαναδραστηριοποίηση των μηχανισμών μητροπολιτικής συγκέντρωσης (αυξημένος αγροτικός πληθυσμός, τάσεις για πτώση του εισοδήματός του, σημαντική έλλειψη εναλλακτικών δυνατοτήτων απασχόλησης στον αγροτικό χώρο, ουσιαστική έλλειψη παραγωγικής βάσης στα περισσότερα από τα περιφερειακά αστικά κέντρα κ.λπ.). Η προοπτική αυτή ενισχύεται τόσο από την ανάληψη σημαντικών έργων υποδομής

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Πληθυσμός, επιφάνεια και πυκνότητα στους Δήμους και Κοινότητες του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Πρωτεύουσας

	Πληθυσμός		Επιφάνεια (km ²)			Πυκνότητα (κάτ./km ²)	
	1951	1991	1951	1991	1991-51	1951	1991
ΠΣΠ	1376202	3072922	444.600	456.742	12.142	3095,37	6727,92
Α. Αθηνών	555484	772072	39.000	38.964	-0.036	14243,18	19815,01
Α. Αγίας Βαρβάρας	3481	28706	2.000	2.425	0,425	1740,50	11837,53
Α. Αγίας Παρασκευής	6977	47463	7.000	7.967	0,967	996,71	5957,45
Α. Αγίου Δημητρίου	4621	57574	5.000	4.949	-0,051	924,20	11633,46
Α. Αγίου Αναργύρων	8416	30739	3.000	3.200	0,200	2805,33	9605,94
Α. Αιγάλεω	29464	78563	6.000	6.450	0,450	4910,67	12180,31
Α. Αλίμου	5703	32024	5.909	5.909	-	5419,53	5419,53
Α. Αμαρουσίου	14312	64092	13.093	13.093	-1,907	954,13	4895,13
Α. Αργυρουπόλεως	425	31530	10.000	8.228	-1,772	42,50	3832,04
Α. Βύρωνος	31588	58523	9.000	9.204	0,204	3509,78	6358,43
Α. Γαλατσίου	9600	57230	3.000	4.026	1,026	3200,00	14215,10
Α. Γλυφάδας	8256	63306	24.000	25.366	1,366	344,00	2495,70
Α. Λάφνης	17342	24152	1.375	1.375	0,000	12612,36	17565,09
Α. Ζωγράφου	16208	80492	7.000	8.517	1,517	2315,43	9450,75
Α. Ηλιουπόλεως	8052	75037	13.000	12.724	-0,276	619,38	5897,28
Α. Ηρακλείου	5360	42905	5.000	4.652	-0,348	1072,00	9222,91
Α. Καισαριανής	22093	26803	8.000	7.841	-0,159	2761,63	3418,31
Α. Καλλιθέας	46986	114233	5.000	4.749	-0,251	9397,20	24054,12
Α. Καματερού	783	17410	6.000	5.950	-0,050	130,50	2926,05
Α. Κηφισιάς	13124	39166	27.000	25.937	-1,063	486,07	1510,04
Α. Μεταμορφώσεως	2807	21052	6.000	5.502	-0,498	467,83	3826,25
Α. Μοσχάτου	12905	22039	2.000	2.325	0,325	6452,50	9479,14
Α. Νέας Ιωνίας	33821	60635	4.000	4.407	0,407	8455,25	13758,79
Α. Νέας Σμύρνης	22084	69749	4.000	3.524	-0,476	5521,00	19792,57
Α. Νέας Φιλαδέλφειας	10187	25261	2.000	2.850	0,850	5093,50	8863,51
Α. Νέων Λιοσίων	5460	78326	8.000	9.250	1,250	682,50	8467,68
Α. Παλαιού Φαλήρου	12894	61371	5.000	4.574	-0,426	2578,80	13417,36

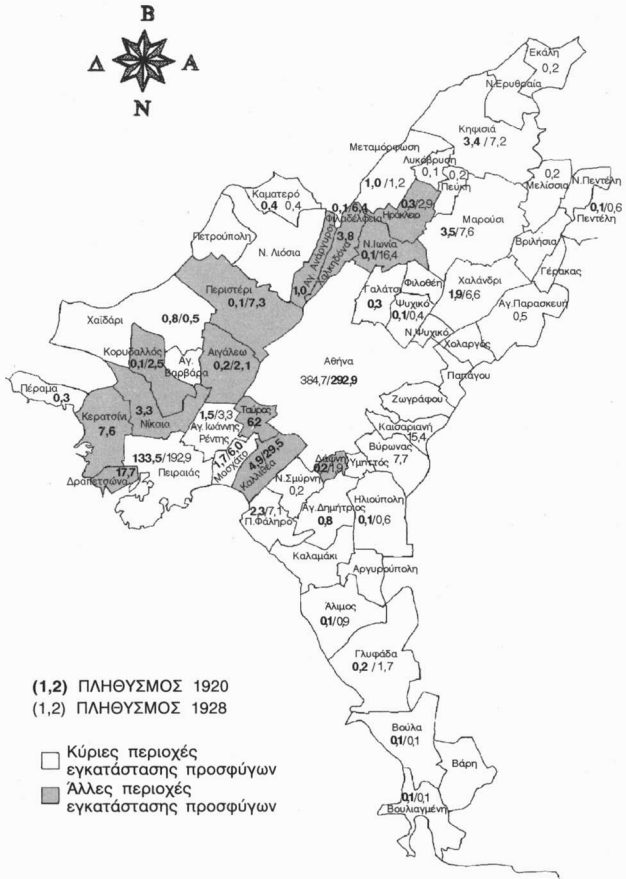
ΠΙΝΑΚΑΣ 7 (συνέχεια)

Α. Περιστερίου	35733	137288	10,000	10,050	0,050	3573,30	13660,50
Α. Πετροπούλεως	1612	38278	8,000	6,800	-1,200	201,50	5629,12
Α. Ταύρου	15013	15456	2,000	2,125	0,125	7506,50	7273,41
Α. Υμηττού	8968	11671	0,975	0,975	0,000	9197,95	11970,26
Α. Χαϊδαρίου	13773	47437	23,000	22,655	-0,345	598,83	2093,89
Α. Χολανδρίου	15092	66285	9,000	9,629	0,629	1676,89	6883,89
Α. Χολαργού	2775	33691	7,000	3,950	-3,050	396,43	8529,37
Α. Βούλας	2106	17998	9,000	9,203	0,203	234,00	1955,67
Α. Βουλιαγμένης	1674	3450	6,000	5,833	-0,167	279,00	591,46
Α. Βριλησίων	1224	16571	2,000	3,856	1,856	612,00	4297,46
Κ. Εκάλης	817	4081	5,000	4,332	-0,668	163,40	942,06
Α. Ελληνικού	2773	13517	7,000	7,127	0,127	396,14	1896,59
Κ. Λυκόβρυσης	599	5965	2,000	1,950	-0,050	299,50	3058,97
Α. Μελισσίων	2525	13469	5,000	3,906	-1,094	505,00	3448,28
Α. Νέας Ερυθραίας	4225	12993	4,000	4,831	0,831	1056,25	2689,51
Κ. Νέας Πεντέλης	811	4332	3,000	3,230	0,230	270,33	1341,18
Α. Νέας Χαλκηδόνας	3504	9953	0,800	0,800	0,000	4380,00	12441,25
Α. Νέου Ψυχικού	3305	12023	1,000	1,000	0,000	3305,00	12023,00
Α. Παπάγου	-	13974		3,375	-		4140,44
Κ. Πεντέλης	1289	3197	35,000	29,498	-5,502	36,83	108,38
Κ. Πεύκης	2323	17987	2,000	2,176	0,176	1161,50	8266,08
Α. Φιλοθέης	1538	8396	2,000	2,301	0,301	769,00	3648,85
Α. Φυλικού	3707	10592	3,000	2,776	-0,224	1235,67	3815,56
Α. Πειραιώς	186088	182671	10,000	10,865	0,865	18608,80	16812,79
Α. Αγ. Ισάν. Ρέντη	5375	14218	4,000	4,524	0,524	1343,75	3142,79
Α. Αραπετσόνας	17568	13094	1,450	1,725	0,275	12115,86	7590,72
Α. Κερατσινίου	40179	71982	9,000	7,601	-1,399	4464,33	9470,07
Α. Κορυδαλλού	15125	63184	4,000	4,324	0,324	3781,25	14612,40
Α. Νίκαιας	72176	87597	7,000	6,649	-0,351	10310,86	13174,46
Α. Ιπεράματος	4900	24119	14,000	14,729	0,729	350,00	1637,52
Α. Βάρης	972	8488	22,000	22,189	0,189	44,18	382,53
Α. Γέρακα		8512		7,800	-		1091,28

μεγάλης κλίμακας στο Λεκανοπέδιο όσο και από τη ραγδαία διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων στον ευρωπαϊκό χώρο (στο βαθμό που η Πρωτεύουσα αποτελεί το βασικό, αν όχι αποκλειστικό, σημείο σύνδεσης της χώρας μας με τον υπόλοιπο κόσμο). Η σαφής διατύπωση στόχων περιφερειακής πολιτικής και η υλοποίηση συναφών μέτρων δύνανται να αποτρέψουν την πιθανή επαναδραστηριοποίηση των προαναφερθέντων μηχανισμών μητροπολιτικής συγκέντρωσης. Σε αντίθετη περίπτωση, σχετικά σύντομα, στο Λεκανοπέδιο και τις όμορες περιοχές του θα αγωνίζεται να επιβιώσει σχεδόν το ήμισυ του ελληνικού πληθυσμού στις επόμενες δεκαετίες.

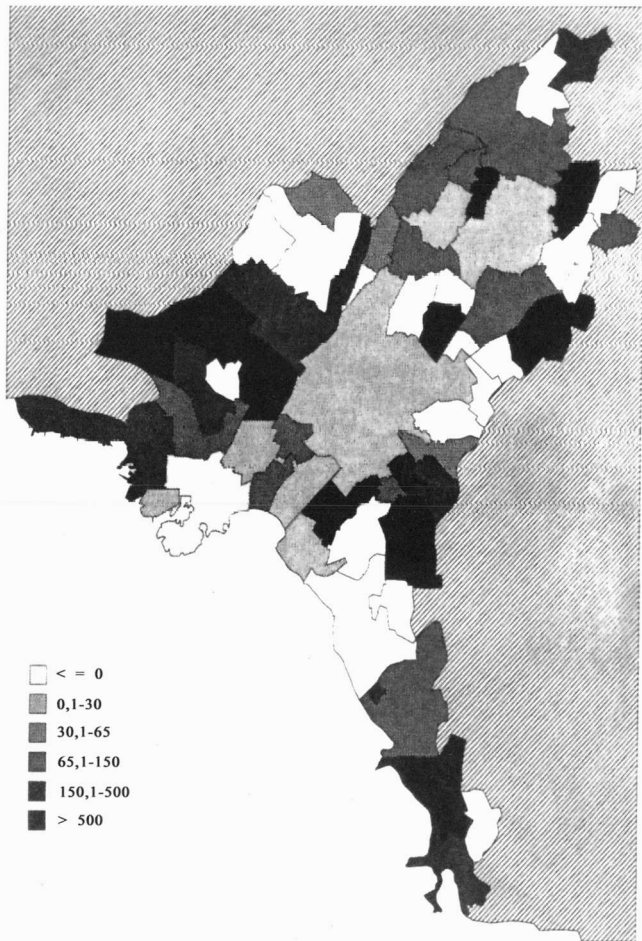
ΧΑΡΤΗΣ 1

Πληθυσμός των διοικητικών ενοτήτων του Αθηναϊκού Συγκροτήματος,
1920 και 1928

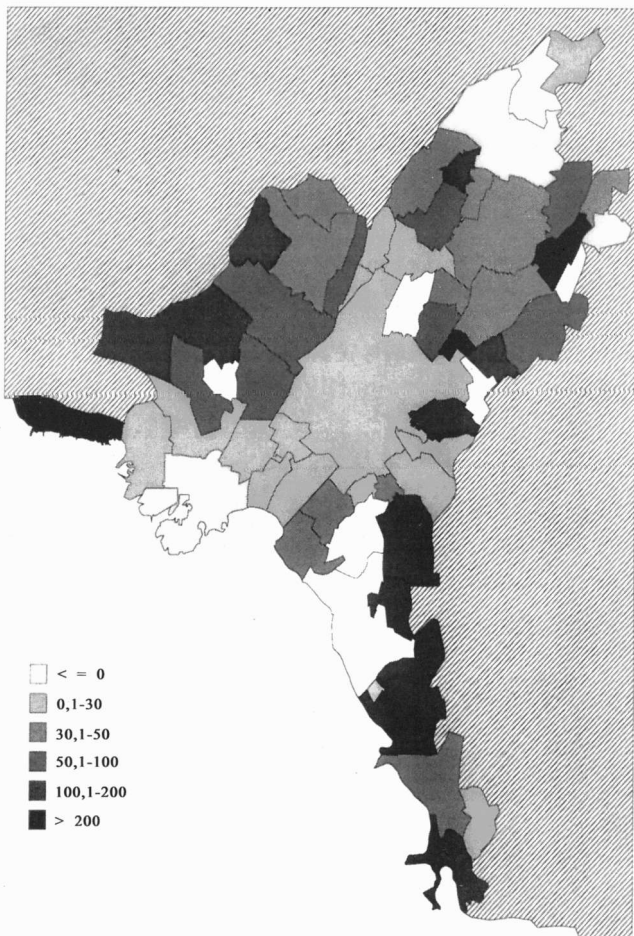
ΧΑΡΤΗΣ 2

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των διοικητικών ενοτήτων του Αθηναϊκού Συγκροτήματος ανάμεσα στο 1928 και το 1940

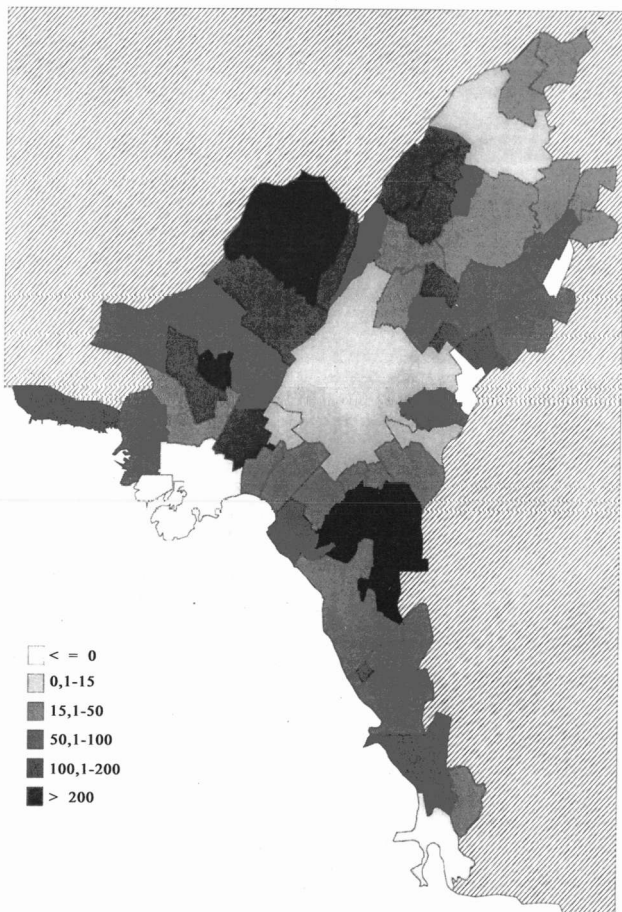
ΧΑΡΤΗΣ 3

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣ
Πρωτεύουσας (1940-1951)

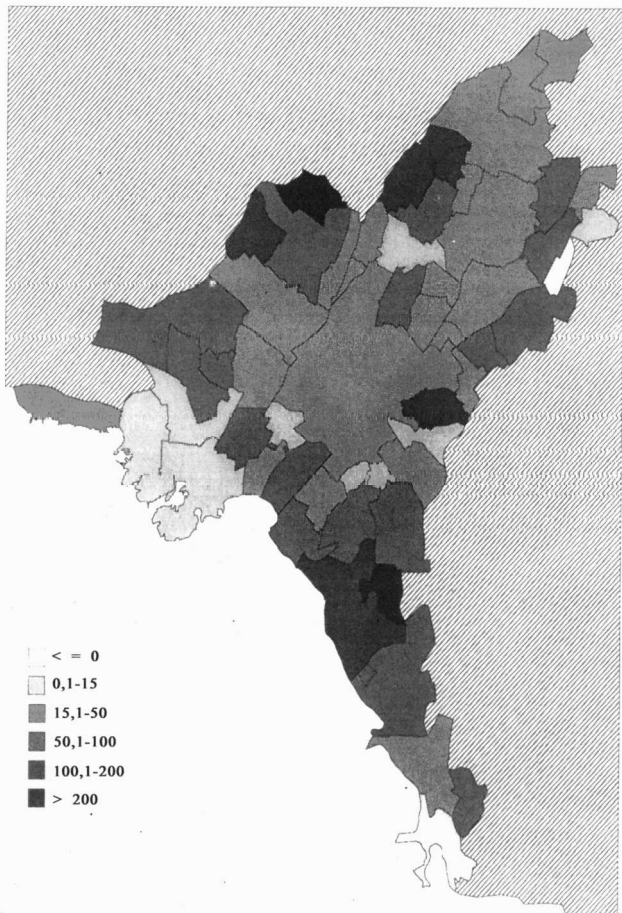
ΧΑΡΤΗΣ 4

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣ
Πρωτευούσης (1951-1961)

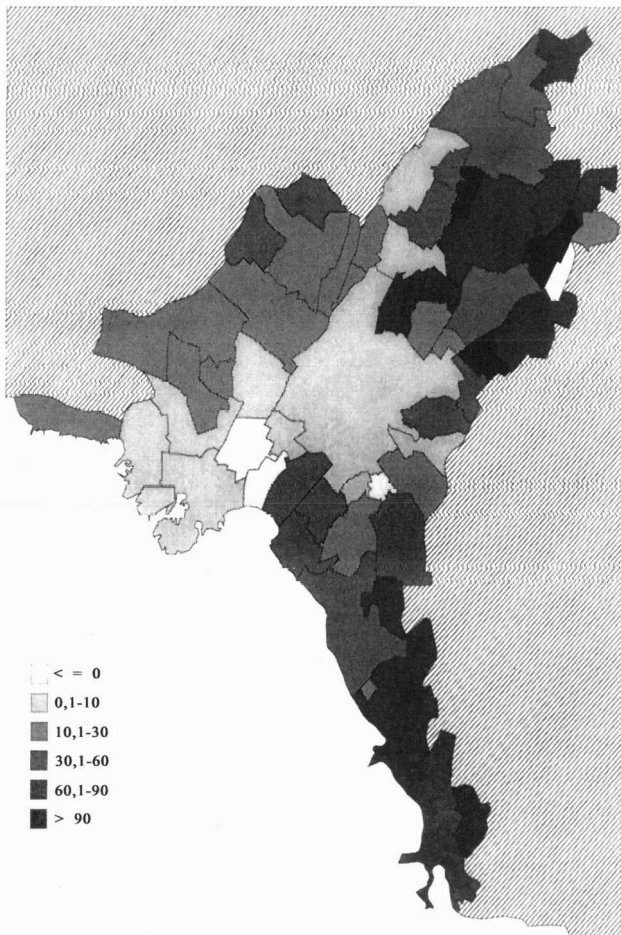
ΧΑΡΤΗΣ 5

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣ
Πρωτευούσης (1961-1971)

ΧΑΡΤΗΣ 6

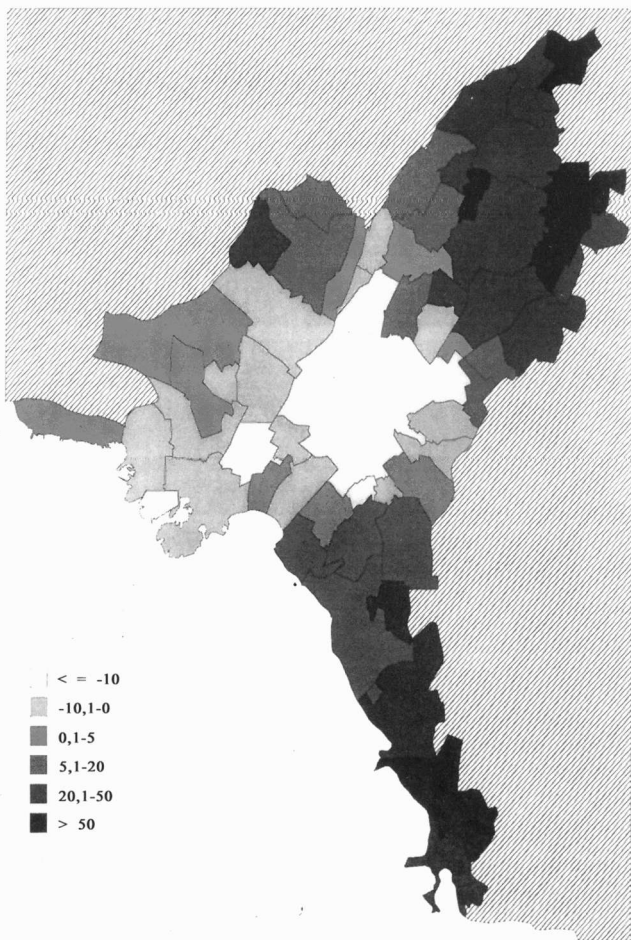
*Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του
ΠΣ Πρωτευούσης (1971-1981)*

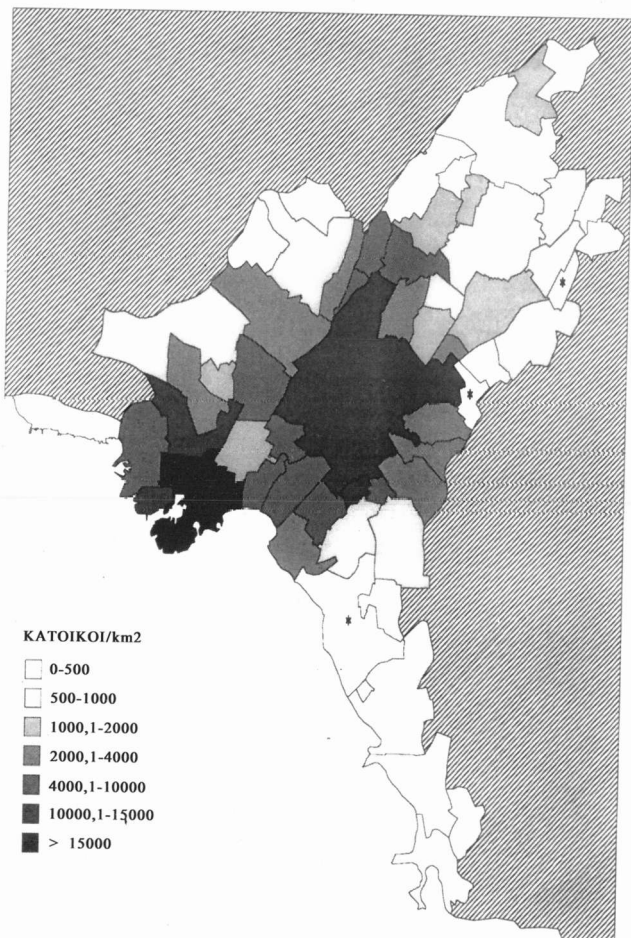

ΧΑΡΤΗΣ 7

Ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού των Δήμων και Κοινοτήτων του
ΠΣ Πρωτευούσης (1981-1991)

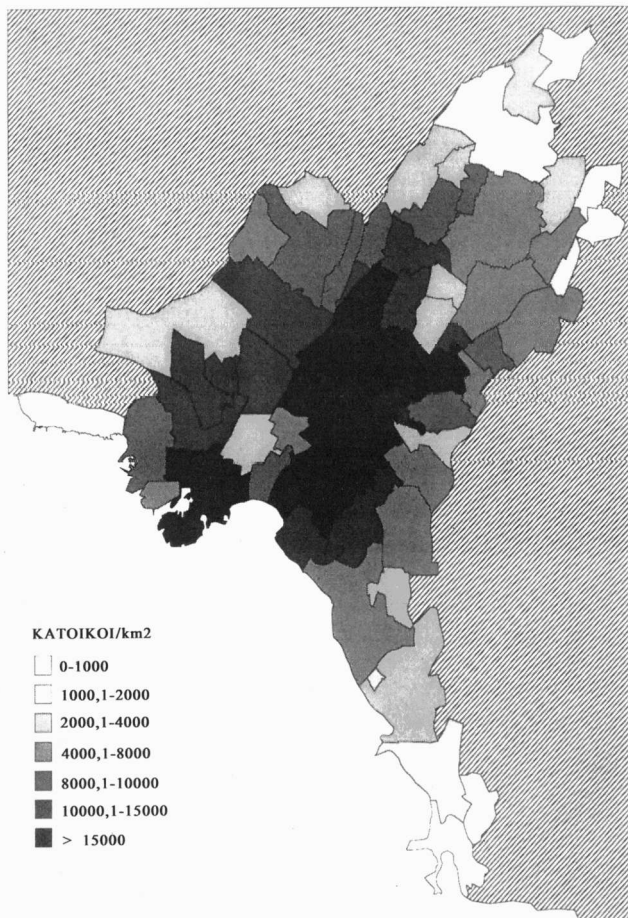

ΧΑΡΤΗΣ 8
*Πληθυσμιακή πυκνότητα των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣ
Πρωτεύουσας (1951)*

ΧΑΡΤΗΣ 9

Πληθυσμιακή πυκνότητα των Δήμων και Κοινοτήτων του ΠΣ
Πρωτεύουσας (1991)

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Kayser B., Thomson K. et alii 1964, *Atlas économique et social de Grèce*, Athènes.
- Kayser B., 1968, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1955, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7ης Απριλίου 1951 (Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωριά)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1962, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Μαρτίου 1961 (Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και οικισμούς)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1964, *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 19ης Μαρτίου 1961 (Τόμος II, Δημογραφικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Συνθήκαι στεγάσεως των νοικοκυριών. Στοιχεία κατά Δήμους και Κοινότητες. Στοιχεία κατά νομούς μεθ' υποδιαίρεσεως εκάστου εις αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχάς)*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1972, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 14ης Μαρτίου 1971. Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητας και οικισμούς*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1982, *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971 (Τόμος V, Δημογραφικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Συνθήκαι στεγάσεως των νοικοκυριών. Στοιχεία κατά Δήμους και Κοινότητες, Τεύχος 1, «Νομός Αττικής»)*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1982, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 5ης Απριλίου 1981. Κατά νομούς, επαρχίες, δήμους, κοινότητες και οικισμούς*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1989, *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 5ης Απριλίου 1981, Τόμος V, Τεύχος 1, «Νομός Αττικής. Στοιχεία κατά Δήμους και Κοινότητες. Δημογραφικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, εγκατασταθέντες από το εσωτερικό και εξωτερικό, κατοικίες και συνθήκαι στεγάσεως των νοικοκυριών»*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1994, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991. Κατά νομούς, επαρχίες, δήμους κοινότητες και οικισμούς*, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικές Επετηρίδες*, διάφορα έτη.
- Υπουργείον Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως-Τμήμα Στατιστικής, 1923, *Απογραφή Προσφύγων διενεργηθείσα κατ' Απρίλιον 1923*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1935, *Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16ης Μαΐου 1928 (Τόμος IV, Τόπος γεννήσεως-θρησκεία και γλώσσα-υπηκόστης)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1935, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16ης Μαΐου 1928 (Πραγματικός πληθυσμός)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.

- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1946, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940 (Πραγματικός, νόμιμος και μόνιμος πληθυσμός)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, 1950, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16ης Οκτωβρίου 1940 (Πραγματικός πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, κοινότητες, πόλεις και χωριά)*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.
- Σκιαδάς Ε., 1993, *Ιστορικό διάγραμμα των δήμων της Ελλάδος 1833-1912*, Αθήνα, Υπ. Εσωτερικών-Τοπ. Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αργολίδας.